

Государська О. В.,
докторант кафедри германської і фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОСПОЛУЧЕНЬ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Анотація. Автор статті детально аналізує методологічні засади дослідження термінологічних сполучень, що утримують соматичні компоненти. Головну увагу зосереджено на розмежуванні інструментарію перекладача та дослідника, який вивчає процес і продукт перекладацької діяльності; обґрунтуванні важливості використання семіотичної моделі у процесі перекладу взагалі і при перекладі терміносполучень зокрема. Ядром методики дослідження визначено метод структурно-семантичного моделювання, що дозволяє тонко градувати складові плану змісту потенційно адекватних мовних одиниць.

Ключові слова: методологія перекладознавства, інструментарій перекладача, інструментарій дослідника перекладу, семіотична модель, метод структурно-семантичного моделювання.

Постановка проблеми. Перекладознавство є міждисциплінарною галуззю знань, що базується на досягненнях мовознавства, культурології, літературознавства, психології, когнітивістики та інших наук, проте розглядає отримані дані в контексті міжмовної комунікації. Відповідно, інструменти, що використовують перекладознавці, є найчастіше запозиченими з інших систем дослідження і побудовані на різних засадах, привносять неузгодженість у перекладознавчу методологію [1, с. 14].

Окрім того, суттєво ускладнює ситуацію внутрішньо-дисциплінарний методологічний конфлікт. Будучи двобічною сутністю (під перекладом зазвичай розуміють як саму перекладацьку діяльність, так і її продукт [2]), переклад передбачає застосування двох комплектів інструментарію: одним із них користується перекладач із метою якісного виконання своєї роботи, іншим – науковець, який вивчає роботу перекладача.

Метою цієї статті є з'ясування методологічних засад дослідження терміносполучень із соматичним компонентом.

Досягнення визначеної мети передбачає виконання таких завдань:

- розмежувати інструментарій перекладача і перекладознавця;
- виявити універсальну одиницю перекладу;
- обґрунтувати доцільність застосування семіотичної моделі під час відтворення оригінальних терміносполучень засобами мови-перекладу.

Основними інструментами перекладача було визначено: **форми перекладу** – способи відтворення тексту оригіналу (усний, письмовий, комп'ютерний, змішаний) [3, с. 8], **типи перекладу** – «співвідношення змісту і форми перекладеного тексту з оригінальним» (еквівалентний, адекватний та ін.) [2], **види перекладу** – пов'язані з жанровими особливостями тексту оригіналу (художній, спеціальний) [2], **стратегію перекладу** – «загальний план діяльності, що послідовно реалізується в ході здійснення самої діяльності» [4, с. 37], **модель** – «умовне відображення процедури здійснення процесу перекладу» [5, с. 103],

одиниця перекладу – «найменший елемент мови оригіналу, що може відтворюватися у мові перекладу» [6, с. 175], **способи** – «особливі прийоми, за допомоги яких здійснюється визначення мовних засобів, необхідних для виконання перекладу» [7, с. 495], **засоби**, під якими розуміємо «лексику та типові конструкції, що служать для оптимального відображення змісту оригіналу» [7, с. 483].

Додаткових пояснень потребують такі поняття, як **еквівалентний** і **адекватний типи перекладу** та **одиниця перекладу**. У перекладознавстві еквівалентність і адекватність нерідко вживають синонімічно. На нашу думку, зазначені терміни варто розмежовувати. Згідно з думкою Антона Антоновича Горбачевського, «еквівалентний переклад орієнтований на формальну подібність, що виступає як передумова смислової подібності, а адекватний – орієнтований на смислову подібність, незалежно від наявності формальної подібності» [8, с. 67].

Пошук універсальної одиниці перекладу протягом другої половини ХХ ст. переважно здійснювався у площині плану вираження. Слово, словосполучення, речення і навіть цілий текст претендували на отримання цього статусу. В результаті було встановлено неможливість винайдення універсальної одиниці перекладу серед матеріальних форм мови. Когнітивний та комунікативний підходи до дослідження мовних явищ сприяли активному зверненню науковців до смислового простору. Як наслідок, було запропоновано вважати універсальною одиницею перекладу комунікативно значимий елементарний (ядерний) смисл – транслатему [9, с. 13]. Така одиниця характеризується універсальністю, зручністю використання, незалежністю від особливостей тексту оригіналу і є постійною мінімальною величиною.

Науково-дослідний методологічний апарат перекладознавства базується на таких поняттях: **принцип** – глибинна філософська база методу, що формує певні вимоги до здійснення пізнавальної діяльності, **підхід**, що визначає «шляхи вирішення поставлених дослідницьких завдань» [10, с. 62], **напрямок**, який вказує на орієнтацію дослідження [11, с. 72–73], **метод** – сукупність прийомів і процедур наукового дослідження, які «орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретного завдання в певній сфері діяльності» [12, с. 69], **прийом** – однокомпонентна складова методу, що включає лише одну дію, **процедура** – «ряд послідовних дій, необхідних для виконання певного методологічного аспекту» [13, с. 557], **операція** – «окрема дія в ряді інших подібних» [14, с. 478], об'єднаних спільним ланцюгом у структурі процедури.

Особливо дискусійними компонентами науково-дослідного методологічного апарату перекладознавства є напрями і методи дослідження. Напрями перекладознавства, на нашу думку, найвіддаліше визначені американським лінгвістом Джеймсом Холмсом [11, с. 72–73]. Їх три: **продукто-орієнтований, процесно-орієнтований, функціонально орієнтований**.

Орієнтація на продукт передбачає вивчення текстів оригіналу і перекладу за допомогою переважно лінгвістичних, рідше соціологічних і психологічних інструментів; **орієнтація на функцію** – з'ясування призначення перекладеного тексту і ступеня його впливу на адресата на базі соціологічних і психологічних методів; **орієнтація на процес** – побудову алгоритму роботи перекладача шляхом використання процедур і прийомів *методу спостереження, методу інтерв'ю, методу психологічного експерименту*.

Дослідження французьких і українських соматичних термінів у перекладознавчому аспекті має здійснюватися на перетині продукто- і процесно-орієнтованого напрямів. За таких умов дослідник користується двома комплектами інструментів – перекладача і перекладознавця, а також методами, що застосовуються при продукто-орієнтованих і процесно-орієнтованих дослідженнях.

З метою фіксації, систематизації і наочного відтворення отриманої інформації про процес перекладу через його продукт використовується *метод моделювання*. Виділяють класичні моделі, що підводять перекладача до використання різноманітних лексичних і синтаксичних трансформацій, та сучасні, спрямовані на сприйняття процесу перекладу як особливого виду комунікації, на актуалізацію етноментального аспекту діяльності перекладача, на розгляд тексту оригіналу як знака, що підлягає повторному кодуванню у мові перекладу.

Дослідження соматичних термінів варто будувати на застосуванні **семіотичної моделі перекладу**, що є найточнішим інструментом осягнення глибинних зв'язків, що встановлюються між оригіналом і продуктом перекладу та дозволяє детально вивчити принципи розкодування та перекодування смислових інваріантів [15, с. 116]. Використання цієї моделі передбачає такі етапи: 1) з'ясувати план змісту знаку мови оригіналу; 2) виділити ядерні смисли, що його формують; 3) здійснити пошук знака, план змісту якого сформований на базі ідентичних ядерних смислів.

Ядром методики дослідження, виконаного на перетині перекладознавчого, мовознавчого, когнітологічного, семіотичного і культурологічного підходів, побудованого на принципах антропоцентризму, експансіонізму, функціоналізму й експланаторності, спрямованого на дослідження перекладацького процесу з позицій семіотичної природи його продукту, є використання *методу структурно-семантичного моделювання*.

Цей метод було запропоновано Валерієм Михайловичем Мокієнком для зіставного дослідження фразеології та жаргонізмів у споріднених і неспоріднених мовах. Структурно-семантичне моделювання дозволяє тонко градувати зіставлювані мовні одиниці; виявити елементи універсальної, міжмовної, міжкультурної і вузьконаціональної семантики; відтворити шлях формування смислу; спрогнозувати аналогічні утворення [16, с. 339].

Продемонструємо використання семіотичної моделі на прикладі верифікації адекватності перекладу фр. *tête de fraisage* за допомогою укр. *фрезерна головка*. У плані вираження фр. *tête de fraisage* і укр. *фрезерна головка* є частковими еквівалентами. Головним компонентом обох терміносполучень є соматичний іменник із первинним значенням «частина тіла людини або тварини, в черепі якої міститься головний мозок» [17, с. 109]. Фр. *tête* / укр. *головка* використовуються для номінації деталей, що мають вирішальне значення для функціонування цілого пристрою і часто є сукупністю складових елементів.

Залежний компонент є суто термінологічним – вказує на відношення деталі до процесу обробки металевих поверхонь, проте виражений по-різному: в українській мові – за допомоги прикметника, у французькій – іменника з прийменником *de*. Однак, незважаючи на неповну формальну відповідність, укр. *фрезерна* і фр. *de fraisage*, є функціонально співвідносними, адже французький іменник, вжитий без артикля, частково втрачає субстантивні характеристики і набуває ад'єктивних.

З'ясуємо ступінь відповідності фр. *tête de fraisage* і укр. *фрезерна головка* у плані змісту. Процес зіставлення тлумачень зазначених терміносполучень, зафіксованих у лексикографічних джерелах, надає такі результати: 1) і фр. *tête de fraisage* і укр. *фрезерна головка* використовують для позначення вузла, тобто «сукупності механізмів, що мають одне призначення» [17, с. 784]; 2) однією зі складових цього вузла є привод, що надає механізмові руху. Невідповідностей також дві: 1) у тлумаченні французького терміносполучення складовою фрезерної головки є фреза, а у визначенні українського терміносполучення – пристрій для її кріплення; 2) у французькому тлумаченні відбито інформацію про принцип функціонування фрезерної головки, а в українському – про її призначення.

Перша із зазначених невідповідностей може викликати непорозуміння між адресантом і адресатом лише тоді, коли йтиметься про будову фрезерної головки. Друга невідповідність вказує лише на використання різних способів акцентування при тлумаченні поняття. Отже, фр. *tête de fraisage* і укр. *фрезерна головка* є відносними відповідниками.

Окрім фр. *tête de fraisage* було винайдено й інші термінологічні сполучення з соматичними і несоматичними компонентами, що можуть використовуватися для відтворення укр. *фрезерна головка* французькою мовою. За жодним із них не вдалося закріпити статус відповідника укр. *фрезерна головка*: одне терміносполучення використовується для позначення особливого типу фрезерних головок – фр. *tête porte-fraise* 'поворотна фрезерна головка' (для зуборізного верстата); чотири терміносполучення вживаються на позначення понять, що мають лише часткове відношення до фрезерної головки, – фр. *tête-fraise* 'головка фрези', фр. *appareil à fraiser* 'фрезерний пристрій', фр. *support à fraiser* 'супорт', фр. *plateau fraiseur* 'фреза' (із вставними ножами); один термін (фр. *tête à fraiser*), що за планом вираження міг би бути відносним відповідником укр. *фрезерна головка*, але не є поширеним у французькій спеціалізованій літературі з фрезерування.

У процесі визначення методологічних засад дослідження терміносполучень із соматичним компонентом ми дійшли висновків: 1) із позиції семіотики переклад слід розуміти як відтворення смислу, вираженого знаками мови оригіналу, у знаках мови перекладу; 2) план змісту мовного знака генерується одним чи кількома комунікативно значимими ядерними смислами, що мають бути обов'язково відтворені при перекладі; 3) транслатама як комунікативно значимий ядерний смисл є універсальною одиницею перекладу; 4) семіотична модель є продуктивним способом здійснення перекладу і верифікації його адекватності, оскільки базується на відповідності смислового наповнення знаків мов оригіналу і перекладу; 5) терміносполучення – стійкі словосполучення, що є базисом будь-якої технічної термінології, саме тому їхнє адекватне відтворення є одним із першорядних завдань сучасного перекладознавства.

Література:

1. Янушевич І.А. Філософсько-методологічні передумови перекладознавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 09.00.02 «Діалектика та методологія пізнання» / І.А. Янушевич; Піденноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2007. – 22 с.
2. Нелюбин Л.Л. Толковый переводческий словарь [электронный ресурс] / Л.Л. Нелюбин. – [5-е изд. Стереотип]. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 320 с.
3. Утробина А.А. Основы теории перевода / А.А. Утробина. – М. : Приор-издат, 2006. – 144 с.
4. Михайленко О.О. Стратегія перекладу як складова алгоритму операційної діяльності перекладача / О.О. Михайленко // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – Вип. 34. – С. 32–37.
5. Основные понятия переводоведения (отечественный опыт). Терминологический словарь-справочник / Отд. языкознания; отв. ред. М.Б. Раренко. – М. : ИНИОН РАН, 2010. – 260 с.
6. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
7. Кияк Т.Р. Перекладознавство (німецько-український напрям): [підручник] / Т.Р. Кияк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 543 с.
8. Горбачевский А.А. Перевод: адекватный, эквивалентный, реалистический / А.А. Горбачевский // Вестник Челябинского университета. – Вып. 57. «Филология. Искусствоведение». – Челябинск : 2011. – № 24 (239). – С. 66–69.
9. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу : навч. посіб. / В.В. Коптілов. – Київ : Юніверс, 2003. – 280 с.
10. Гринев-Гриневиц С.В. К вопросу о методах лингвистических исследований / С.В. Гринев-Гриневиц, Э.А. Сорокина // Вестник Московского государственного областного университета [электронный журнал]. – 2011. – № 3. – С. 57–67.
11. Holmes J. Translated! : Papers on Literary Translation and Translation Studies / James Stratton Holmes. – Amsterdam-Atlanta : Rodopi, 1994. – 117 p.
12. Сергієнко В.В. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посібник / В.В. Сергієнко. – Кременчук : Кременчуцький нац. ун-т ім. М. Остроградського, 2011. – 103 с.
13. Толковый словарь современного русского языка [справочное издание] / под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Аделант, 2013. – 800 с.
14. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : 72 500 слов и 7 500 фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – [4-е изд.]. – М. : Азбуковник, 1997. – 943 с.
15. Базылев В.Н. Семиотическая модель перевода / В.Н. Базылев // Политическая лингвистика : науч. журн. – Вып. 1 (24). – Екатеринбург : Изд-во Уральского гос. пед. ун-та, 2008. – С. 115–118.
16. Мокиенко В.М. О методологии сопоставительного исследования русской и немецкой фразеологии / В.М. Мокиенко // Rossica Olucnsia XXXVIII (za roc 1999) / hlav. red. Ladislav Vobořil. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. – S. 337–350.
17. Словник української мови : у 11 т. / [гол. редкол. І.К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. : Г–Ж / уклад. П.П. Доценко, Л.А. Юрчук [та ін.]. – 1971. – 547 с.

Государская О. В. Методологические принципы исследования терминосочетаний с соматическим компонентом

Аннотация. Автор статьи детально анализирует методологические принципы исследования терминологических словосочетаний, которые содержат соматические компоненты. Основное внимание сосредоточено на разграничении инструментария переводчика и исследователя, который изучает процесс и продукт переводческой деятельности; обосновании важности использования семиотической модели в процессе перевода вообще и при переводе терминосочетаний в частности. Ядром методики исследования определен метод структурно-семантического моделирования, который позволяет тонко градуировать составляющие плана смысла потенциально адекватных языковых единиц.

Ключевые слова: методология переводоведения, инструментальный переводчика, инструментальный исследователя перевода, семиотическая модель, метод структурно-семантического моделирования.

Gosudarska O. Methodological principles of researching terminological phrases with somatic component

Summary. The author analyzes in detail the methodological principles of research of terminological phrases that contain somatic components. The article focuses on delimitation of translator's and translation process researcher's toolkits; justifying the importance of using the semiotic model in translation process in general and translation of terminological phrases in particular. The core of research methodology is made up with method of structural and semantic modeling which permits to fine-calibrate the signifier components of potentially appropriate language units.

Key words: methodology of translation, translator's toolkit, translation process researcher's toolkit, semiotic model, method of structural and semantic modeling.